

MEBUSÂN-I KİRÂMİN TERCEME-İ HÂL VE SERGÜZEŞTLERİ: MEŞRUTİYET DEVRİNDEN UNUTULMUŞ BİR BİYOGRAFİ RİSALESİ

SERHAT ASLANER*

Osmanlı son dönemini ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi anlama ve anlamlandırılmamıza imkân verecek çalışmaların en önemlilerinden birisi de biyografik çalışmalardır. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki mevcut literatür pek çok alanda olduğu gibi bu alanda da yeterli seviyeye ulaşabilmiş durumda değildir. Bununla irtibatlı olarak Osmanlı son dönem ve erken cumhuriyet devri çalışmaları açısından fevkalade ehemmiyetli olan II. Meşrutiyet dönemi mebuslarının biyografilerini yeterli ölçüde bilemiyor oluşumuz, pek çok soru işaretinin yerini korumasını beraberinde getiriyor.¹

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte açılan meclise mebus olarak seçilen zevatın hikâyelerini bilmek, devr-i sâbıkta Jön Türklük faaliyetlerine katılıp katılmadıklarını, ilişki ağlarını tesbit etmek sadece Meclis-i Mebusan'ın işleyişini ve yapısını değil, aynı zamanda modern siyasi/sosyal fikirlerin tedavüle giren unsurlarını ve düzeyini, modern siyasi kültürün taşraya nasıl intikal ettiğini anlayabilmek açısından da önemlidir.² Öte yandan Zürcher'in çalışmalarında da ortaya koyduğu üzere; II. Meşrutiyet devri ricali üzerine yapılacak çalışmalar yalnızca bu dönemi değil, Cum-

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Sakarya/TÜRKİYE, serhataatlan@gmail.com

¹ Biyografik eserlerin ve bunlardan hareketle yapılacak prozopografik çalışmaların önemi ve buna mukabil sınırlılığı hakkında bkz. Eldem Edhem, "Oliver Bouquet'nin Kitabı Vesilesiyle Padişahın Paşaları ve Prozopografya Hakkında", *Tophumsal Tarih*, 190 (2009), ss. 44-48. Ayrıca; biyografik çalışmaların Osmanlı tarihçiliğine ve tarih yazımına yapacağı katkı ve "ezber bozucu" etkilere dair bkz. Kafadar Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, Ankara 2008.

² İttihat ve Terakki'nin Meclis-i Mebusan ve dolayısıyla mebuslar üzerinde tahakküm kurmaya çalıştığını/kurduğunu hatırdan çıkarmamak kaydıyla mebusların bilhassa seçim bölgelerinde İttihat ve Terakki ve savunduğu fikirler lehine ciddi propaganda faaliyeti yaptıklarını ve taşrada yaşanan sosyal/siyasal dönüşüme ciddi etkiye bulduklarını burada kaydetmemiz gerekiyor. Örneğin İttihat ve Terakki Kastamonu mebusu Ahmet Mahir Efendi 1910 yılında İstanbul'dan dönerken Kastamonu merkez ve kazalarında tamamı siyasete müteallik -ve bir kısmı camilerde olmak üzere- toplam yirmi iki konuşma yapmıştı. Bkz. "Ahmed Mahir Efendi Hazretleri", *Köroğlu*, (Kastamonu), sy. 92, 2 Eylül 1326, s. 1-2.

huriyet'in politik elitlerinin siyasi, sosyal, ekonomik kökenlerini, zihniyetlerini ve elbette bu kadroların siyaset etme biçimlerini çözümlenmek açısından da önemli ipuçları sağlayacak ve verilen hükümleri çok daha muhkem hale getirecektir.³ Ne var ki çağdaş Türk siyaseti üzerine oluşan literatürün, Zürcher'in Selanik merkezli ve sınırlı sayıdaki İttihatçı üzerinden yaptığı çalışmalar bir tarafa bırakılırsa, bu konuyu yeterince önemsemediği söylenemez. Gerek Osmanlı gerekse cumhuriyet devri meclisleri/mebusları üzerine yapılan çalışmalar; mebusların eğitim durumları, etnik kökenleri, yaş dağılımı ve meslek durumlarına inhisar etmektedir.⁴ Söz konusu literatürün gözardı ettiği temel sorulardan birisi ise mebusların siyasi geçmişleri ve konumuz açısından ele alacak olursak mebusların Jön Türk olup olmadıklarıdır. Üstelik bu husus; Mustafa Fehmi Gerçeker, Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı [Hakkı Kılıçoğlu], Ahmet Hilmi Kalaç, Atf Kamçıl, Mahmut Soydan, Sırrı Bellioğlu, Mehmet Ali Okar vb. örneklerde görüleceği üzere Jön Türk olmakla beraber II. Meşrutiyet devrinde değil de Cumhuriyet döneminde mebus olan kişilerin varlığı göz önünde bulundurulursa, sadece Meşrutiyet meclisleri için değil, Cumhuriyet meclisleri için de sorulması ve cevaplanması gereken sorulardan birisidir.⁵ Bizce; son dönem Türk siyasi hayatını ve aktörlerini Yeni Osmanlılık/Jön

³ Bkz. Zürcher Erik Jan, "Jön Türkler: Sınır Bölgesinin Çocukları", *Savaş Devrinin ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 139-154 ve Zürcher, "Yükümlü ve Yenilenmenin Mimarları: Kemalist Jenerasyona ve Jön Türklere Dair Bir Grup Biyografisi Denemesi", *Mete Tunçay'a Armağan*, haz. Mehmet Ö. Alkan - Tanıl Bora - Murat Koraltürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, ss. 539-571. Keza Zürcher'in 1977'de tamamladığı master tezine dayanan *Millî Mücadelede İttihatçılık* (Bağlam Yayınları, İstanbul 1987) kitabı da bu literatürün erken örneklerinden birisidir.

⁴ Örnek olarak bkz. Avcı Cemal, *III. Dönem TBMM'nin Yapısı ve Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000; Güneş İhsan, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Toplanması ve Nitelikleri", *Birinci Meclis*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 25-45; Tokat Ömer, "IX. Dönem TBMM Çorum Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri", yüksek lisans tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009; Çakan Işıl, "2. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısal-İşlevsel Analizi", doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1998. Bu arada I. TBMM ve özellikle söz konusu meclisteki muhalif gruplara yönelik çalışması yapan Ahmet Demirel'in özellikle *İlk Meclis'in Vekilleri* (İletişim Yayınları, İstanbul 2010) adlı kitabının, yukarıdaki çalışmalarla örtüşen kısımlar içermesine rağmen, yanıt aradığı farklı sorular da olması itibarıyla farklı bir değerlendirme hak ettiğini belirtmek gerekiyor.

⁵ Hasan Kendirci'nin; Fevzi Demir nezaretinde hazırlanan ve Kitap Yayınevi tarafından yayınlanan yüksek lisans tezi, her ne kadar isminin hakkını verememiş olsa da, Cumhuriyet meclisleri içerisindeki Osmanlı kökenli mebuslara dair istatistikler içermesi açısından kaydedilmelidir. Bununla beraber mebusların Jön Türk olup olmadıkları Hasan Kendirci'nin cevap aradığı sorular arasında yer almamaktadır. Bkz. Kendirci Hasan, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kopuş ve Süreklilikler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009. Bu kitapta yer alan bilgi ve istatistiklerin benzerleri için ayrıca bkz. Demir Fevzi, "Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 243-259. Fevzi Demir söz konusu makalesinde ayrıca Osmanlı mebuslarının, Osmanlı sonrası yıllarda Balkanlar ve Arap coğrafyasında teşekkül eden devletlerdeki rolleri üzerinde de durmakta ve örnekler vermektedir; bkz. Demir, "Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan", s. 250-253.

Türklük üzerinden okumak ve dolayısı ile I. Meşrutiyet dönemi mebusları/ricali ile II. Meşrutiyet dönemi mebusları/ricali arasındaki organik ilişkileri tesbit etmek, Jön Türklerin Cumhuriyet devrindeki serüvenlerini takip etmek 1908-1950 arasında var olduğu ortaya konan süreklilik hatlarının I. Meşrutiyet'e dayandığını⁶ ve şayet Jön Türklerin evlad u iyali hesaba katılacak olursa 1950 sonrasında da devam ettiğini görmemizi kolaylaştıracak ve ilgili analizleri daha kapsamlı hale getirecektir. Bu cümleden olarak birkaç örneği hatırlamak gerekirse; İttihat ve Terakki'nin kurucularından 1908 Meclis-i Mebusan başkanı Ahmet Rıza Beyin babası [İngiliz] Ali Bey I. Meşrutiyet'te Meclis-i Ayan üyesiydi. Keza 1876 Meclis-i Mebusan üyelerinden Ömer Şevki Paşa'nın oğlu Azmi Bey de benzer şekilde hem Jön Türklere katılmış hem de, sonradan istifa etmekle beraber, II. Meşrutiyet'te mebus seçilmişti. Diğer taraftan; Jön Türk ve İttihatçı mebuslardan Ürgüplü Hayri Efendi'nin oğlu Suat Hayri Ürgüplü'yü, Yeni Osmanlılar ve Jön Türk hareketinin önemli isimlerinden ve 1908 mebuslarından EbuZZiya Tefvik Bey'in yeğeni Ziyad EbuZZiya'yı ve yine Abdülhamid dönemi siyasi muhaliflerinden ve 1912'de Aydın mebusu seçilen Yunus Nadi [Abaloğlu] ile oğlu Nadir Nadi'yi, Jön Türk hareketinin önemli isimlerinden Tefvik Nevzat'ın kızı Benal Nevzat İstar Arman'ı 1950 sonrasında da devam eden politik çizginin temsilcileri olarak zikredebiliriz.⁷

***

Mebuslar hakkında yapılan çalışmalarda Jön Türklük hususunun göz ardı edilmesinin arkasında yatan temel faktör bizce soruya Jön Türkler açısından değil İttihat ve Terakki açısından yaklaşmış olması ve -kısmen anakronik bir şekilde- 1908 Meclis-i Mebusan'ının daha teşekkül sürecinde dahi İttihat ve Terakki'yi hakim kılma arayışıdır. 1908 Meclis-i Mebusan'ında ne kadar İttihatçı olduğu sorusu önemli olmakla beraber en azından 1908 seçimleri için -sonrası için değil- bu soruyu sormak bizi ister istemez Sina Akşin tarafından ortaya atılan ve literatür tarafından da yaygın olarak kabul edilen, Meclis-i Mebusan'ın Jön Türk/İttihatçı olarak nitelendirilebilecek mebuslardan ziyade yerel seçkinlerden oluştuğu yönündeki yar-

⁶ Hakkında yapılmış en nitelikli çalışma halen Devereux'un 1963 tarihli *The First Ottoman Constitutional Period* (The Johns Hopkins University, Baltimore 1963) olan I. Meşrutiyet devrine ilişkin çalışma sayısı bu çalışmanın odaklandığı mesele merkezli olarak yok mesabesindedir. Bununla beraber son dönemde hem I. Meşrutiyet hem de bu konuyu ele alan önemli bir çalışma yayınlanmıştır: *The First Ottoman Experiment in Democracy*, haz. Cristoph Herzog ve Malik Sharif, (Ergon, Würzburg 2010).

⁷ Osmanlıdan Cumhuriyete uzanan sürekliliğe taşıradan örnekler için bkz. Meeker Michale, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus: Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, çev. Tutku Vardarlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005; Erüz (Esen) Sakine, *Kastamonulu Olmayı Ayrıcalık Sayan Bir Sülalenin 17. Yüzyıldan Günümüze Gelen Öyküsü*, yy. 2003 [Eserin fotokopi nüshası 171131 demirbaş numarasıyla İSAM'da bulunmaktadır.]; Demirağ Banu, *Manolya Ağacının Kökleri: Dün Bursa*, yy. İstanbul 2000.

gıyı kabule sevk edecektir.⁸ Aslında gerek Osmanlı siyaset geleneği, gerek o dönemde etkili olan elitist fikirler ve gerekse seçim mevzuatı göz önünde bulundurulduğunda yerel seçkinlerin mebus olmasında şaşırtıcı hiçbir husus yoktur. Diğer taraftan doğrudan İttihatçı diyebileceğimiz kesimlerin de Jön Türklere⁹ nazaran hem sayı hem de teşkilat açısından zayıf oluğunu¹⁰ hesaba katarsak Meclis'in İttihatçılardan teşekkül etmemesi de anlaşılabilir bir olgudur. Son olarak şunu da vurgulamak gerekirdi; Meclis-i Mebusan üyelerinin siyasi geçmişlerine biraz daha yakından bakacak olursak Meclis'teki Jön Türk sayısının hiç de azımsanamayacak derecede olduğunu görebiliriz¹¹, ki yapılan tartışmaların da gösterdiği gibi Meclis'in de mebuslarda aradığı özelliklerin başında devr-i sabık ricalinden olmamak gelmektedir.¹²

***

Daha önce zikredildiği üzere II. Meşrutiyet devri mebuslarına ve Meclis-i Mebusan'a ilişkin çalışmaların¹³ yer vermediği temel hususların başında mebusların siyasi geçmişleri gelmektedir ki, -şimdilik eksik de olsa- burada metnini vereceğimiz

⁸ Akşin Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s. 107-108.

⁹ Burada Jön Türk tabiri ile 1908 öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının yanı sıra Cemiyet'e resmen üye olmamış ancak -örgütsüz de olsa- muhalif siyasi gruplarla irtibat halinde olan, onların yayınlarını okuyan, dağıtan, propagandalarını yapan, Meşrutî idareye geçilmesi hususunda onlarla hemfikir olan farklı kesimlerden oluşmuş daha geniş bir kitleyi kast ediyorum.

¹⁰ İttihat ve Terakki özellikle Balkanlar'da ciddi anlamda örgütlenmiş bunun dışındaki bölgelerde ve bilhassa Anadolu'da ise teşkilat ve şubeler açısından ciddi bir ilerleme kat edememişti. Cemiyet'in Anadolu'da şubeler açması ancak 1906 sonrasında gerçekleşmiş; İzmir'in yanısıra Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Van ve Trabzon'da da örgütlenmeyi başarmıştı ki bu oluşum telgrafhane baskınları ve vergi ayaklanmalarını organize etmek suretiyle ürünlerini vermişti. *İttihat ve Terakki Cemiyeti Muhaberat Köşyâ Defteri* c. 2'den aktaran Bayur Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, I/1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1940, s. 405; ayrıca Bayur, *a.g.e.*, s. 242.

¹¹ 1908'de mebus seçilenlerin tamamının siyasi geçmişlerine dair bilgi vermek bu mütevazî giriş yazısına konu olamayacak ve müstakil bir çalışmayı hak edecek kadar önemli ve geniştir. Bununla beraber; bir örnek olarak Konya'daki Jön Türkler ve bunların 1908 sonrası siyasi kariyerleri için bkz. Aslaner Serhat, "Taşrada Jön Türklük yahut Meşrutiyet Fikrinin Konya'ya İntikali", *Düvan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 25, (2008), ss. 75-99.

¹² Örneğin Ergani'den mebus seçilen Niyazi Bey, bölge eşrafından olduğu halde II. Abdülhamid devrinde jurnalcilik yaptığı için -kendisinin de hazır bulunduğu oturumunda- şiddetli tenkitlere maruz kalmış, nihayet mazbatası oy birliği ile onaylanmamıştı. Niyazi Bey'in ismi daha sonraki oturumlarda Jurnalcı Niyazi olarak geçecektir. Bkz. *Meclis-i Mebusan Zâbit Cidesi*, haz. Mustafa N. Ünver, c. 1, TBMM Matbaası, Ankara 1982, s. 526-535. "Jurnalcı" sıfatının kullanıldığına örnek olarak ayrıca bkz. *a.g.e.*, s. 630.

¹³ II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusan'ı hakkında bkz. Ahmad Feroz - A. Dankwart Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, (1976), ss. 245-284; Hanioglu Şükrü, "Osmanlı İmparatorluğunda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Meclisleri", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, 4, (1989), ss. 61-78. II. Meşrutiyet dönemi meclislerinde Arap mebuslar ve etkilerine dair bkz. Prator Sabine, *Der arabische Faktor in der Jungtürkischen Politik: Eine Studie Zum Osmanischen Parlament der II. Konstitution (1908-1918)*, Klaus Schwarz, Almanya 1993. II. Meşrutiyet dönemi Ayan Meclisi hakkında bkz. Demirci Aliyar, *II. Meşrutiyette Ayan Meclisi 1908-1912*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

eser, bu boşluğun kısmen doldurulmasına yönelik atılmış erken bir adım olarak değerlendirilmelidir. Bununla beraber, aradan geçen yüz yıl içerisinde literatürde kayda değer bir gelişmenin olmadığını, bu risaleyle açılan vadinin pek de takip edilmediğini tekrar vurgulamak gerekiyor.¹⁴ II. Meşrutiyet devri mebus biyografilerini bir arada bulunduran yegâne eser olarak *Türk Parlamento Tarihi*'nin ilgili döneme has cildi, bahsettiğimiz analizlere imkân vermesi açısından, son derece yetersiz ve yer yer hatalı bilgiler vermektedir.¹⁵ Bunun dışında mebus biyografilerini takip edebileceğimiz temel metinler sınırlı sayıdaki biyografik kitap/makale, Osmanlı/Cumhuriyet devlet arşivleri, bir kısmı gayrimatbu¹⁶ hatırat ve taşrada ve İstanbul/Ankara'da neşredilen terâcim/meşahir kitapları¹⁷, bilhassa cumhuriyet devri

¹⁴ Bu noktada biyografi vadisinin istisnâ bir kalemi olan Ali Birinci'nin ve çalışmalarının önemine bir kere daha işaret etmek gerekiyor.

¹⁵ Güneş İhsan, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997. Eserin mebus biyografilerine ayrılan ikinci cildinde bazı mebuslar hakkında verilen bilgi kaç oyla seçildiğinden ibarettir. Birkaç örnek vermek gerekirse; bkz. Abdullah Faik Efendi (s. 225), Mehmet Reşit Bey (s. 227), Çayırhazade Hilmi Efendi (s. 251), Refet Efendi (s. 303), Mehmet Sıtkı Bey (Bursa) vd. Bunun dışında Sofuzade Mehmet Tevfik Efendi gibi 1912 seçimlerinde Kastamonu'dan aday olmasına rağmen seçilemeyen zevat da bu ciltte mebus olarak gösterilmiştir (bkz. a.g.e., c. 2, s. 421). Söz konusu sayfadaki bilgiler de fotoğraf da Sofuzade'ye değil Kastamonu Vilayeti Kangırı Sancağı mebusu Tevfik [Durlank] Efendi'ye aittir. Sofuzade hakkında bkz. Demircioğlu M. Ziyaeddin, *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlan Olundu*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1961 ve Demircioğlu Aziz, *100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir: 1872-1972*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1980, s. 62-63; Tevfik [Durlank] Efendi hakkında bkz. Başer Tayyip, *Karatekin Uluları*, Ankara: Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1966, s. 43-44.

¹⁶ Sözgelimi, II. Meşrutiyet devri mebuslarından Böküzade Süleyman Sami (Isparta), Ağlarcazade Mustafa Hakkı (Isparta), Vehbi Çelik (Konya), Ahmet Mahir (Kastamonu) efendiler hatıratları okuyucu ile buluşmamış ricalden sadece bir kağıdır. Süleyman Sami Efendi'nin 2 ciltlik hatıratı olduğu bilgisi için bkz. Babacan Hasan - Servet Avşar, "İkinci Meşrutiyet Seçimlerinde Bir Mebus Portresi: Böküzade Süleyman Sami ve Seçim Beyannamesi", *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, haz. Zekeriya Kurşun - Cemil Öztürk - Yasemin Tümer Erdem - Arzu M. Nurdogan, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 341. Böküzade'nin hatırat ve görüşlerini içeren *Üç Devirde Gördüklerim* adlı kitabı Kültür Bakanlığı tarafından e-kitap olarak TTK tarafından kitap olarak yayınlanmıştır (TTK, Ankara 2011). Ayrıca aynı müellifin *Isparta Tarihi* adlı eseri de Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devrine ait hatıralar içermesi bakımından önemlidir. Bkz. Böküzade Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, haz. Suat Seren, Serenler Matbaası, İstanbul 1983. Safa Ağlarca tarafından yayına hazırlanan şu kitap büyük ölçüde Ağlarcazade Mustafa Hakkı'nın yayınlanmamış defterlerine dayanmaktadır: Ağlarca Safa, *Ağlarca(ca)zade Ispartalı Hakkı (Isparta 1867- 5 Şubat İstanbul 1923): Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaşamış, Düşünleri ve Savaşımıyla Zamanın Aşmasına Karşın Gizli Kalmış Bir Türk Aydın: Yazıda, Dilde, Eğitimde, Siyasette Reformcu Bir Kişilik*, (Isparta: Göltaş Kültür Dizisi, t.y). Hadimli Vehbi Çelik'in yayınlanmamış hatıraları olduğu bilgisi için bkz. Ahmet Atalay, *Milli Mücadelede Konya Küvâ-yı Milliyeçileri*, c. 1, Damla Ofset, Konya 1997, s. 70. Ahmet Mahir Efendi'nin hatıratı olduğu bilgisi ve söz konusu metinden parçalar için bkz. Abdulkadiroğlu Abdülkerim, "Ahmed Mahir Efendi'nin İstanbul Hayatı, Verdiği İcâzetler ve Üç Eseri ile Elyazısı Hatıratı Üzerine Notlar", *Kültürümüzden Esintiler*, Akademi Kitabevi, İzmir 1997, s. 471-490.

¹⁷ Eldem'in "meşhur bilmem nereliler" olarak tavsif/tahfif (?) ettiği (Eldem, a.g.m., s. 47) bu eser grubunun bilhassa 1970 öncesinde telif edilmiş olanlarının ikâmesi güç bilgiler içerdiğini vurgulamamız gerekiyor. Birkaç örnek olarak bkz. Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Karesi Meşahiri*, Karesi Vilayet Matbaası, Bahkesir 1339-1341; Aslanoğlu İbrahim, *Sivas Meşhurları*, Sivas Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü,

matbuatında yer alıp kisve-i tab'a bürünmeyi bekleyen tefrikalar ve tüm dağımlığına rağmen oldukça fazla (oto)biyografik veri içeren *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*¹⁸ olmaktadır.

Esere Dair¹⁹

Atıf Efendi Kütüphanesi Zeki Pakalın bölümünde yer alan²⁰ ve metnini burada yayınlayacağımız eser İbnü'r-Raci Nuri²¹ tarafından 1909'un hemen başlarında [21 Kânun-i Evvel 1324 / 3 Ocak 1909] yayınlanmıştır. Eserin giriş kısmından anlaşılacağı üzere İbnü'r-Raci Nuri, Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra (17 Aralık 1908) mebuslardan biyografilerini yazmalarını istemiş ve kendisine gelen metinleri geliş tarihlerine göre düzenleyerek eseri hazırlamıştır.²² İbnü'r-Raci Nuri, eserin birkaç satırlık giriş kısmında, kendi değerlendirmelerine kitabın sonunda yer vereceğini ifade etmekle beraber elimizdeki nâtamam nüshada söz konusu değerlendirmeler bulunmamaktadır. İbnü'r-Raci'nin bu ifadelerinden hareketle elimizdeki, 8 mebu-

Sivas 2006; Beysanoğlu Şevket, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği, İstanbul 1957; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. 2, (İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959); Koçer Mehmet Zeki, *Kayseri Uleması*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1972; Uluçay Çağatay; *Manisa Ünlüleri*, Manisa Lisesi Yayınları, Manisa 1946.

¹⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* bildiğim kadarı ile bu zaviyeden herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır. Ancak; konumuz açısından çok önemli bilgiler içerdiğini bir kere daha vurgulamak gerekiyor. Örnek olarak; Kerek Mebusu Tevfik Efendi hakkında bkz. *MMZC*, c. 1, s. 150; Kangırı Mebusu Tevfik Efendi hakkında bkz. *MMZC*, c. 1, 390 ve *a.g.e.*, c.4, s. 467; Taşlıca Mebusu Vasfi Bey ve Meclis-i Ayan üyesi Ethem Paşa hakkında bkz. *MMZC*, c. 1, s. 630, 637; Kastamonu mebusu Necmeddin Molla hakkında bkz. *MMZC*, c. 1, s. 619-620

¹⁹ Bu eser Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi bünyesinde Doç. Dr. Macit Kenanoğlu nezaretinde yürüten 19. Yüzyıl Hukuk ve Siyaset Düşüncesi atölyesi çerçevesinde yapılan katalog/kaynak taramaları sırasında ortaya çıktı. İsmail Kara hocam hem "Giriş" ve hem de latinize bölümler ile ilgili önemli tavsiye ve katkılarda bulundu. Değerli hocalarım Ayhan Aktar, Mehmet Alkan, Nurullah Ardıç, Ali Birinci, Yücel Bulut, Şükrü Hanioğlu ve Akşin Somel çalışmamın giriş bölümünü okuyarak bir takım hususlara dikkatlerimi çektiler. Abdülhamit Kırmızı ve Ali Adem Yörük metnin latinize edilmesi sırasında katkılarını esirgemediler. Eserin devamına ulaşabilme ümidiyle yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerin taranmasında en az benim kadar Mehmet Ali Doğan da emek sarfetti. Hepsine medyun-i şükranım.

²⁰ M. Zeki Pakalın *Sicill-i Osmânî Zeyli*'ni (Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008) hazırlarken bu eserden istifade etmemiştir.

²¹ Yaptığımız araştırmalar neticesinde ne yazık ki müellif hakkında bir bilgi edinemedik. Ancak Preveze mebusu Azmi Bey'in biyografisinin yer aldığı bölümün girişinde, yazar kendisinin Azmi Bey'in pederi ve I. Meşrutiyet Meclis-i Mebusan'ında Kosova mebusu olan Ömer Şevki Paşa'dan bir yıl evvel, yani Rûmî 1311 yılında Kastamonu'ya sürüldüğünü belirtmektedir.

²² Mustafa Sabri Efendi'nin otobiyografisine başlarken kullandığı şu ifadeler de bu tesbiti doğrulamaktadır: "Haslâtımı asâkir-i Osmaniyyeye alınacak hediye-i şitaiyyeye sarf etmek üzere terâcim-i ahvâl-i mebusânî cem' ve neşr etmek arzusunda olduğunuzdan bahisle tarafıma mürsel varaka üzerine terceme-i halimi berhvec-i zir tahrir ediyorum" (s. 21). Ayrıca Üsküp mebusu Said Efendi'nin II. Abdülhamid devrinde yaşadığı problemleri anlatmaya başlamadan önce "mademki isteniliyor, icmalen bir ibret için arzedeğim" (s. 12) ifadesini kullanması İbnü'r-Raci Nuri'nin sadece biyografik bilgi istemediği ihtimalini akla getiriyor.

sun biyografisine yer veren, 32 sayfalık nüshanın eksik olduğunu düşünebiliriz. Metnin iki tam forma olarak çıkmış olması, eserin forma forma yayınlandığı ihtimalini akla getirmektedir. Zeki Pakalın koleksiyonunda yer alan bu nüshanın bir mütenevvia içerisinde, konu ile alakalı başka risalelerle birlikte ciltlenmiş oluşu ve kapak sayfalarının olmaması da, kesin bir hükme varmamızı engellemektedir. Dolayısıyla eserin devamının olup olmadığı, forma forma basıldı ise müteakip formların akıbetleri şimdilik meçhulümüzdür.

Elimizdeki nüshada yer alan 8 adet biyografik/otobiyografik metin içerisinde bir kısmı (Üsküp Mebusu Said Efendi, Tokat Mebusu Mustafa Sabri Efendi, Preveze Mebusu Azmi Efendi) aynen derc edilmiş, diğerleri ise İbnü'r-Raci tarafından yeniden düzenlenerek neşredilmiştir. İsminden de anlaşılacağı üzere eserin amaçlarından birisi Abdulhamid idaresinin/istibdadın yol açtığı problemleri mebus biyografileri üzerinden ortaya koymaktır. Bu eserde yer alan biyografik metinler hiç şüphesiz mebusların hayat hikâyelerinin tamamını içermemekte ancak 1908 yılına kadar olan serüveni bir ölçüde vermektedir.²³ Diğer taraftan bilhassa Abdülhamid idaresini anlatmak amacıyla kurulan cümleler oldukça subjektiftir.²⁴ Ancak metnin bir tarafı ile dezavantajı gibi görülen bu yönü aynı zamanda -bazı metinlerin aynen yayınlandığı da hesaba katacak olursak- onu daha da değerli kılan bir husus olmakta ve dönemin ruhunu anlamamıza da imkân vermektedir.²⁵ Bu bağlamda otobiyografileri aynen neşredilen Tokat Mebusu Mustafa Sabri Efendi, Üsküp Me-

²³ Hiç şüphesiz burada yer alan hikâyelerin arşiv belgeleri ve ikincil literatür ile desteklenerek bir değerlendirmeye tabi tutulması çok anlamlı olurdu. Zira gerek arşiv belgelerinde ve gerekse ikincil literatür üzerinde yapılacak çalışmalar mevcut hikâyeleri tahkim edeceği gibi, burada zikredilen hususların sağlamlarının yapılmasına ve dolayısıyla yeni değerlendirmelerin ortaya çıkmasına kapı açacaktır. Burada sadece bir örnek olarak Preveze Mebusu Azmi Bey'in serencamına işaret etmekle iktifa edeceğiz. Krş. Çankaya Ali, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. 3, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s.159-160.

²⁴ Üsküp mebusu Said Efendi'nin Abdülhamid devri din politikalarını da kapsayan ve Abdülhamid ve memurlarını din karşıtı/düşmanı bir yere konumlandırmaya çalışan yorumları bu cümledendir: "Biz İslâm-Hristiyan birkaç bin kişi ile en büyük camilerimizden olan Sultan Murat Cami-i şerifimizde ictima etik. (...) O vakte göre Müslüman camilerini toplu yıkmak cüret edilemeyecek bir şey değildi. Bereket versin ki, memleketimiz ve orası ecânibin cevalangâhı bir mahal idi. Yıkamadılar, toplanmış olan o mazlum ve adalet teşelerini dağıtamadılar." (s. 13)

²⁵ Mustafa Sabri Efendi'nin otobiyografisinde zikrettiği aşağıdaki cümleler dönemin ruhunu ve Mustafa Sabri Efendi'nin şahsında ilmiye sınıfının tereddüt ve tedirginliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir: "Üçyüzdörtte huzur-i hümayun dersine muhatablıkla dahil olarak üçüncü senenin dersinde küttabî-i şehriyârî 'idâdına idhal edildim. Dokuz on sene kadar muayyen günlerde mabeynin kaldırımlarını çiğnedim. Oraca ihraz ettiğim ehemmiyetin derecesini şundan anlamalı ki o kadar müddet devam eden memuriyetimde kapıcılar şahsını tanımaya ve memuriyetimi hatırlarında tutmaya muvaffak olmadım. Daima saraya girerken "Hoca efendi isminiz nedir? Kimi görmeye gidiyorsunuz?" sualini irada lüzum görmüşlerdir. On sene evvel mabeyne dahil olduğum zaman rütbem, rütbe-i ilmiyenin en küçüğü olan müderrislik derecesinde bulunuyordum. Lehu'l-hamd bugün yine öyledir." (s. 22)

busu Said Efendi ve Preveze Mebusu [daha sonra Bursa valisi] Azmi Efendi bölümleri daha da önemli hale gelmektedir.

Not: Metin aynen latif harflerine aktarılmış, matbu metindeki sayfa numaraları köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir. Orijinal metin içerisindeki dipnotlar İbnü'r-Raci Nuri Beye aittir.

Mebusân-ı Kirâmın
Terceme-i Hâl ve Sergüzeştləri

Hâsılât-ı sâfiyesi asker kardaşlarımızın hediye-i şitaiyelerine mahsustur.

İbnü'r-Raci Nuri

Dersadet
Artin Asaduryan Matbaası
1326

Artin Asaduryan Matbaası

52 - Babı Ali Caddesinde - 52

Bu kitaba mukaddime yazmayı münasib görmedim. Sonunda bir muahhire tabir-i diğerle mütemmimesi bulunacaktır. Esbabı izahat-ı saire ile orada görülecektir.

Burada yalnız teracim-i ahvâlin tarih hatta saat-i tevarüdlere sırasıyla derc edildiğini arz ederim.

İbnü'r-Raci Nuri

21 Kânun-i Evvel 1324 [3 Ocak 1909]

Kastamonu Mebusu Şükrü Efendi Hazretleri

İsimleri Ahmed Şükrü'dür. Pederleri İbrahim Bey, büyük pederleri Hacı Mustafa Bey merhumlardır. Şeyh Şemsizadeler denmekle marufturlar. Bu hanedan Kastamonu'nun en kadim ve maruf bir ailesidir. Cedd-i âlileri Hacı Mustafa Bey Kastamonu mebusân-ı sâlifesindedir.

1288 sene-i hicriyesinin şehr-i Zilkadesinde Kastamonu'da dünyaya gelmiştir. Sıbyan mektebinde durûs-i ibtûdaiyeyi bade't-tahsil Kastamonu rüşdiye-i mülkiyesine dehaletle müddet-i tahsiliyesini bi'l-ikmâl sınıf birinciliğiyle neşet etmiş ve rüşdiye-i askeriyeye girip orada da ikincilikle şehadetname ahzına muvaffak olmuştur.

Rüşdiye-i askeriyeden sonra yine Kastamonu idadi-i mülkiyesine devama başlayıp ulûm-i tabiiyeden idadi programlarına mûnderic dersleri bi't-tahsil gayet parlak bir imtihan vererek şehadetname almıştır.

Bundan sonra medreseye devam ile binüçyüz yirmi dört sene-i kameriyesi hilâlinde Kastamonu müftüsü üstad-ı fezail-nihad Hafız Mehmed Emin Efendi Hocadan ahz-ı icazet eylemişlerdir.

Medreseye devam ettikleri anda bir müddet menşeleri bulunan idadi mektebinin hendese muallimliği vazifesini deruhde ve ifa buyurmuştur. [5] Tekmil-i nüshah ile icazetten sonra da müderris buldukları Nasrullah el-Kadı ve Atik medreselerinde talebe-i ulûmu tedris ile iştiğal buyururlardı.

Bir iki defa merkez bidayet ve istinaf mahkemeleri azalığına intihab ve tayin olunup sene-i hazırada yine istinaf azası iken bi'l-istifa bera-yı seyahat Dersaadet'e gelmiş idi. Burada buldukları esnada Meclis-i Mebusan'a aza intihab olunmuşlardır.

Ziraatın terakkisine fevka'l-gaye heveskârdırlar. Kastamonu'da semere-i mesailerini olarak bir gülistan yetiştirip gülyağı istihsaline müvaffak olmuştur. Ve bir çok kimselerin kendilerine peyrev olarak gülistan yetiştirmelerine badî bulunmuşlardır.

Asaletleri nisbetinde afif, halûk, nezahet-i fikriyeye mâlik, daima mütalâa ile meşgul muhibb-i vatan bir zât-ı âli-kadrdır. [6]

Bursa Mebusu Hacı Hafız Ömer Fevzi Efendi Hazretleri

Peder-i cennet-makarları Kırımı el-Hac Said Efendi merhumdur. Bulgaristan'ın Varna dairesine muzaf Hacıoğlu Pazarcığı kasabasında mutavattın idiler.

Müşarünileyh hazretleri kasaba-i mezkurede 1279 tarihinde mehd-ârâ-yı vücud olmuşlardır.

Hacıoğlu Pazarcığı'nda ulûm-i ibtidaiyeyi tahsil ve hıfz-ı Kuran-ı Kerimi tek-mil etikten sonra ulûm-i Arabiyye tahsiline ibtidar buyurmuşlardır.

Osmanlı-Rus seferinin nihayetlerinde Bursa'ya bi'l-muhaceret orada tavattun ettiler. Bursa'da tarik-i tahsili takip ile beraber 1295 senesi hilalinde ve ilk teşkilât-ı adliyyede mukayyidlik ve zabıt kitabetiyle silk-i adliyyeye bi'l-intisab beş sene sonra bidayet baş katibi ve mukâvelât muharrirliğine irtikâ etmişler, bir aralık istinaf zabıt kitabetine nakl-i memuriyetle onsekiz sene kadar adliyyede muhtelif kitabetlerde kemal-i iffet ve istikametle ifâ-yı hizmet eylemişlerdir.

Fitraten mesaiperver bir zât-ı sûtüde-sıfat oldukları hasebiyle on beş sene müd-det kitabetle beraber tahsilini de idame ederek Bursa'da şeref-mükim üstad-ı muhterem sahibü'l-feyzi ve'l-irfan Kırşehrî Hacı Yusuf Efendi hazretlerinden ahz-ı icazet buyurmuşlardır. [7] Ferdası sene heman neşr-i uluma bi'l-ibtidar teşne-gân-ı zülâl-i takrirlerini iskâ ve halka-i tedrisinin müdavimlerine feyz u marifet ilkâ etmişler ve on sene sonra itâ-yı icazet eylemişlerdir.

Feyz-i celil-i üstadanelerinin tamîmi garazıyla tedrise ibtidarlarının üçüncü se-nesi talim-i kâmile mani addettiklerinden dolayı medâr-ı maişetleri olan memuriyet-lerini terk ederek sırf neşr-i ulûma hasr-ı nefis etmek ulviyyetini ibraz eylemişlerdir.

Bir müddet sonra emr-i intî'âşda düçar oldukları muzayaka bazı kadirşinâsânın nazar-ı hamiyetlerine tesadüfle müşarünileyhi rüşdiye-i askeriyenin ulûm-i arabiyye muallimliğine tayin ettirmişlerdir. Sekiz sene kadar rüşdi ve idadi-i askerî mekteple-lerinde ulûm-i arabiyye ve diniye dersleri göstererek o cihetten de tamîm-i maarife muvaffak olmuşlardır.

Fazl u kiyasetleri ve min külli'l-vücûh mehâsin-i ahlâk u sîretleri Bursa havali-since cümleden musaddak olup kendilerini mebus intihab etmek suretiyle mükafât-ı celile-i milliyemize mazhar etmişlerdir.

"Cenâb-ı Hak muvaffakiyet-i sübhaniyesine mazhar buyursun" daavâtı vird-i zebân-ı fâzilânelerdir. [8]

Konya Mebusu Hacı Hafız Mustafa Lütfi Efendi Hazretleri

Müşarünileyhin mevlidi Akşehir'dir. Akşehir müftü-i esbakı Harputî Hoca Ömer Efendi merhumun necl-i necilleri olup Harputizade denmekle marufdurlar. 12 Rebiülevvel 1283 tarihinde Akşehir'de tevellüd etmişlerdir.

Orada Camî-i Kebîr Sıbyan Mektebi'nde durûs-ı ibtidaiyeyi gördükten sonra ve hıfz-ı Kur'an eyledikten sonra bir müddet mekteb-i rüşdiye devam etmişlerdir. Badehu pederleri merhum-i müşarünileyhten, Akşehir müftü-i esbaki fuzelâ-yı asırdan Burdurî Salim Efendi Hoca'dan ve Karbasanî Hacı Osman Efendi merhumdan sarf, nahv, mantık ve bazı fıkıh dersleri görüp 1301 senesi Konya'ya azimet buyurmuşlardır. Ziyaiye Medresesi'nde Konya müftü-i esbaki efâzıl-ı ulemâ-yı benamdan Kadınhanlı Hacı Hüseyin Feyzi Efendi hazretlerinin derslerine mülazemetle tekmil-i nüsah ederek 1311 senesi Receb-i şerifinde ahz-ı icazet eylemişlerdir.

Bu hılâlde Konya Darümuallimin'inden aliyyülala derecesinde şhadetname aldıkları gibi fuzelâ-yı asırdan bir çok zevattan bazı cüziyyât-ı ulûm tederrüs etmişlerdir.

Bade'l-isticaze Akşehir'de müderris buldukları Dede Paşazade İbrahim Bey Medresesi'nde neşr-i ulûm ile meşgul olmuşlar ve her ne kadar [9] henüz icaze vermemişler ise de icaze ahzına şayan bir hayli müsta'iddânın iktisâb-ı feyz ü hünerlerini temin buyurmuşlardır.

Müşarünileyh bütün evkât-ı âlimânelerini mütalâa ve telifâta hasr edip âti'z-zikr âsâr-ı mergûbeyi telif ile ebnâ-yı cinslerine hamiyet-i meşkûre-i üstadânelerini teslim ettirmişlerdir.

1. *Tahkîkî's-sıfât*
2. *Tahkîkî'l-ilm*
3. *Tahkîkî'l-vücut hel hüve aynü'l-mevcûd*
4. *Tahkîkî'l-ef'âli'l-ihdiyariye*
5. *Haşiyesi* (Risaletpenah Efendimiz Hazretlerinin hatemü'l-enbiya olduklarına dair delâil-i akliye ve berâhîn-i nakliyeyi müeyyid mübahesât-ı dakikayı şamildir).
6. *De'âvî-i aşere*
7. *Mühezzeb* (ilm-i sarfıtan)
8. *el-Tırazü'l-Müzehheb ale'l-Kıtabi'l-mühezzeb*
9. Samî ale'l-Camî
10. Celal Gelenbevi'nin Mevâzı'-ı Mu'dale ve Hudüs bahsine talikât
11. İmam Fahr-ı Razi'ye Allame Taftazani'nin *Ecvibe'sine* Reddiye

Müşarünileyhin şu on bir kıt'a telifât-ı mübecceleleri fazl u irfanlarının bir şahid-i adlileridir.

Ulûm-i arabiye ve fihhiyede bi-nazîr bir üstad-ı kâmil oldukları gibi riyaziyyât ve lisan-ı Farisî'yi de mükemmel denecek derecede tahsil etmiş, hatta kırk yaşlarından sonra Fransızca tahsiline heves edip haylice ilerletmiş bulunmaları "Utlubu'l-ilme mine'l-mehdi ile'l-lahd..." [10] kelâm-ı hikmet-ittisâminın tamamıyla mütemessik bir fâzıl-ı gayyur bulduklarını isbat için kâfidir.

Şeref-i muhatabalarıyla müşerref olduğum keremnamelerinde "milletimin ulviyyeti hususunda feda-yı câna âmade bir aciz" cümleleri fart-ı hamiyet ve uluvv-i kiyâset-i celîlelerini tamamıyla ifham etmektedir.

1309'dan 1313 senesine kadar Akşehir'de rüşdiye muallimliğinde bulunmak suretiyle feyz-i üstadânelerinden evlâd-ı vatânı müstefid etmişler, bir hayli zaman evkâf ve maarife aid komisyonlarda riyaset-i fahriyede bulunmuşlardır. [11]

Üsküp Mebusu Said Efendi Hazretleri²⁶

Terceme-i Hâlim yahud Sernüvişt-i Siyahım

İsmim Said. Şöhretimiz Pürezadeler. Pederim Arnavutluk ulemasından Üsküplü İdris Efendi'dir. Tarih-i veladetim 93. Mahall-i tevellüdüm Kosova Vilayeti merkezi Üsküp şehridir. Tahsilim mekâtüb-i ibtidaiyeden sonra medaristedir. Hocam evvelâ vilayetimiz dersiamlarından Süleyman Zeki Efendi, sâniyen Nabi Efendi, sâlisen ve mütemadiyen pederimdir.

Medar-ı fahr-i tefeyyüzüm olan müşarünileyh Fatih [Medresesi] mezunlarından idi. Hocası âhiren Mısır mollahığıyla irtihal eden hâce-i şehîr, üstad-ı bi-nazîr Hafız Şakir Efendi merhum idi. Pederimin mahall-i tahsili tamamen İstanbul, kendimin ise pek garip bir sergüzeştin safahatıdır.

Tavır ve evda'ı hak-perestânemizi beğenmeyen veya beğenip de öyle bir reng-i nâ-sâzı in'ikâs ettirmek cilvesinde görünen felek bizi baba oğul bir pîr-i sal-hurde ve bir şâbb-ı belâ-dide beraber olarak Türkiye'nin enhâ-yı garbindan aksa-yı şarkına doğru atmıştı. Yine ona da doymamıştı da bir zaman sonra vasat-ı kiti-i İslamiyân ve metâf-ı menkubin-i Osmaniyân olan Konya'da da bir külâh giydirmeye muvaffak olmuştu. Bunun esbabı ise devr-i sabıkta söylenemeyen ve şimdi saye-i

²⁶ Müşarünileyh hazretlerinin zâde-i kalem-i irfan-penahileridir. Aynen derc ile müftechirim.

[12] hürriyet-i millette setrine lüzum görülmeyen bazı hakikatlerdir. Mademki isteniliyor, icmalen bir ibret için arzedeğim.

Midhat Paşa merhumun emeldaş-ı ahrarânesi, Süleyman Paşa mağfurun da karîn-i hâss u halisi olub mesai-i milliyet-küsterisinden dolayı fidyeye-i meşrutiyet olan vücudunu tufanlı günlerde İstanbul surlarından yuvarlayarak bir zaman çoban kisvesiyle hazreti Halil'e hemrah olan ve geçen Sırbıye ve Rusya muharebatında Fatih'te davul çaldırarak bin kişiden mürekkep gönüllü ilmiye taburu teşkil eden ve ilâ maşallah Şıpkâ'da İsvoti Nikola fedai hücumlarında pişvâ-yı akranı olarak Gran Dük'ün [Grand Duke] güllelerini sine-i himmetiyle karşılayan Kemal'in kalemi kadar vatan için kavi bir kılınç savuran pederim İdris Efendi vakta ki sergerdeleri bulunduğu üç dört yüz muavinesiyle Yunan muharebesinden Üsküb'e avdet etti. Daha o günden itibaren bu zat idare-i acize ve müstebiddenin Teselya ve Girit zayıtı gibi misâl-i şüm-emsâlini kendisine bir ders-i intibah ve çare-endiş görenek memleketde surette ders okutur, sirette ebna-yı vatani kılâ'-ı istibdada karşı silahlandırmaya sa'y ederdi.

Bir zaman sonra ki benim de devr-i mübahatımın gurre-i garrâsı olan üçyüzonaltı senesi evaili, onbeşinin de evahiri idi, merhum bir emr-i mukadder-i manevî ile merkez-i vilayette ahali beyninde bir ittifak tesisine kalkışmış idi. Ve buna iştirak eyleyeceklerine dair İpek, **[13]** Yakova cihetlerindeki bazı hamiyetperverandan da vaad-i muvafakat alınmıştı.

Evvela memleketimizde bazı münasebetsiz icraatı vesile edinerek bunların men'ini, ve yavaş yavaş tevsi'-i mikyasa ederek şu günkü netice-i maksudeye destres olmanın esaslarını kurmaya başlamış idik. Bu hali sevmeyen hükümet memurları, ki biri o vaktin mümtaz valilerinden sayılan Hafız Paşa merhumdur, birkaç kişiden toplanma bir kuvvetü'z-zahr ile bu hareketimize karşı şedid bir reaksiyon teşkiline var kuvvetiyle çalışmış idi. Biz İslâm hristiyan birkaç bin kişi ile en büyük camilerimizden olan Sultan Murat Camii-i şerifimizde ictima ettik. Müracaatlara başladık. Kısmen de harekâtımızı elbette o nuru söndürmeye kıyam eden kuvvetin tefrikine döndürdük. Evvelce niyette yok iken muahharen bilmeceburiye Hafız Paşa'nın da tebdili istırhamına koyulduk. Ve ısrar ettik. Bu hal ve hareket serkeşâne bir surette vaki olmuş değil belki namuskarane ve mutazallımane bir tavırda cereyan etmişti. On iki gün heman umum denecek derecede ehl-i belde camilere iltica etti, çıkmadı. Çünkü çıkıldığı takdirde bâ-defter ahali-i muti'adan yetmiş seksen kişinin teb'îd ve hanümanlarının söyündürülmesi [söndürülmesi] için şimendüfer lokomotifleri sitim [istim] üzerinde bekliyordu.

O sırada payitahttan birkaç müfettiş gelmişti. Bunların biri saye-i istibadda hoca idi. Birisi de şimdi Roma sefir-i müniri **[14]** ğubarsız ahrârımızdan Hakkı Bey idi. İşin başka türlü fasl edilmek hilelerinden peşin Hafız Paşa'yı sonra bizi kaldırmak yolunu tercih ettiler. O vakte göre Müslüman camilerini toplu yıkmak cüret edilemeyecek bir şey değildi. Bereket versin ki memleketimiz ve orası ecânibin cevelangâhı bir mahal idi. Yıkamadılar, toplanmış olan o mazlum ve adalet teşnelelerini dağıtamadılar.

Vali Üsküp'ten alındı. Altı gün geçince de bizi nefy u teb'îd etmek için tedâbir düşünüldü. Şu kadar ki ondan evvel Hakkı Bey İstanbul'a istenmiş ve gitmiş idi. Malum Reşad Bey o vakitte Hafız Paşa'nın vazife-i mevkulesini ifâ etmekte idi. Gaynmeşru vekaletini nâ-makul bir asaletle rabt etmek için "nice ki etti"; bunun fırladıklarına zemin olan zamanın yardımıyla İstanbul'a aldırılmamıza irade-i seniyye çıktı. Pederim bütün gün hükümette ve oradaki makamında gezip dururken adalete ve adete yakışırcaasına çağırıp bir şey söylemeden ansızın bir akşam nisfû'l-leyden sonra bir bölük jandarma ile menhus bir ayak evimize bastı. (O heyecanı insanlar, hemşehrilerim bilirler.) Ders mütalaasıyla meşgul aynı zamanda hasta bulunan merhum evvela, ben de akabinde yatağımızdan çıkarıldık. Yalın ayak, çıplak, hükümete götürülmek üzere bir kuvve-i azime önüne düştük. -Kısa geçiyorum- O halde **[15]** bizi görenler bir gazetede resmini gördüğüm bir mescûnun hapisanedeki vaziyet-i dilhürâşından fark etmez idiler. Bu suretle sabaha karşı hükümet konağına götürüldük ki vatanperver bir âlim değil, belki bir hâin, hunhâr, bir bağı-i sitemkâr dahi öyle mehinâne götürülmezdi.

Merhumun tığ-i bülendi altından geçen Moskof casusuna bile öyle işkence reva görülmezdi. Kisvemize, azametimize hürmeten azıcık insaf edilmek lazım gelirdi. Gerçi ben hiçbir şey değilim ve değil idim²⁷ fakat babam, bir alim, bir kamil hoca kılıklı muhteşem bir mücahid, bir kumandan idi. Ma'a-zâlik o hengâmda o mevkib-i kahr u endûhun süfliyetinden pek âli bir alemde zann ederim ki bize nazır pek çok ervah-ı eslâf, belki melaikeden de bir cemm-i gafir tevâf [halinde] bulunuyordu. Çünkü maksadımız büyük ve ulvî idi. Böyle haşere hazır olurcasına şimendüfere bindirildik. Hususi trenle Selanik'e, oradan da Dersaadet'e gönderildik. Doğruca makamımız [olan] Bab-ı Zabtiye'nin üst katındaki mermer ocaklı [yer] memerrical-i gayb oldu. Elli gün orada oturduk. Yekdiğerine benzemez bir takım emirler, sahte iradeler tebliğ olundu. Bunların hepsi iğfalât olduğu ahiren sabit oldu. Hülâsatü'l-hülâsa bazı tuhafıklar ve mûcib-i taaccüb ahvalden **[16]** sonra bizi vapura i'zâm ettiler. Nimet-i Hüda menfilere mahsus bir vasıta-i nıkmetsi idi. Burada

²⁷ Haşa.

İsmail Safa Bey merhum ile Zehavîzade Cemil hem-hallerimi tahattur ederim. Dokuz günde bizi Trabzon'a isâl ettiler. Buna makîs vesait-i sa'be ile Bitlis'e gittik. Oradaki memuriyetimiz Darülmuallimîn muallimliği idi. İki sene oradaki vaziyetimiz hükümetin maksadına bir aksülamel tesiri icra ettikten sonra Arnavutluk'tan vaki olan müracaatlar üzerine güya bir kayd-ı muvakkat emriyle Konya'ya getirildik. Kürdistan, Harput, Sivas dağlarında aldığı soğukların tesiriyle o mücahid-i muhlis, o pîr-i hürriyet ruh-i pürfütuhunu arzin o zamanki sath-ı melunundan pervaz ettirdi²⁸ gitti. Konya'da medfun, Şemsi Tebrizi'nin peyk-i merkadi olmakla bahtiyardır. Biz daha bir çok sene kaldıktan sonra âtiye muterakkib olan bazı ashab-ı gayretin delâletleriyle -mevhum günahımızın afv edildiğine dair- aldığımız emr üzerine me'vâ-yı kadimimiz Üsküp'e geldik. İşte şu altı sene seyahat-i mecburiyemiz esnasında dahi ulûm-i diniye ve dünyeviyeyi mütchassislarından tahsile muvaffak olmuştur.

Pederim merhumun veled-i âmâli, varis-i hüsn-i niyeti olmakla ifihâr eder, fakat meziyetlerindeki noksanî-i tecellîme mütessif bulunurum. Tekmil-i nüsah [17] eylediğime dair icazetnamem Konya ahrar ulemasından hoca-i şehir, fakihü'd-dehr Tavası Osman Fevzi Efendi hazretlerinin halka-i tedrisinden nasib olmuştur.

Bugün milletin nail olduğu iyd-i ekbere eriştiğime şükren, mâ-sebak-ı sergüzeştîmin vebalini bütün fail ve müsebbiblerine kalben ve cidden helal etmiş ve unutmuşum!..

İdris Efendi merhumun meziyyât-ı vatanperverânesi tarih-i Osmanî'mizin en muazzez sahaifini tezyin edecek mertebede iktisab-ı sümûvv-i marufiyet eylemiştir. Millet, milliyeti baki oldukça o pîr-i kahraman-meşrebi hürmetle yad edeceklerdir. Ruh-i pür-futûhları Şems-i â'lâ-yı Tebrizî'ye karîn olmuşsa da istihlaf buyurdukları mihr-i müstenirleri elyevm vatanına, vatandaşlarına ifâza-i envâr-ı hürriyetle memurdurlar. Mübarek, mesud kalblerini tamamiyle Said Efendi hazretlerine bıraktıkları aşikardır. Müşarünileyhin mesai-i vatanperveranelerinden mütchassıl tekrimât-ı milliye a'la-yı illiyyîne kadar urûc eder, pîr-i muhteremî bulur, ezvâk-ı kudsiyelerini okşar. Bu şüphesizdir. [18]

Sivas Mebusu Hüsnü Bey Efendi

Müşarünileyhin peder-i muhteremleri Mustafa Vasîf Efendi'dir. Binikiyüzyetmiş sene-i hicriyesi Zilhiccesinin onuncu kurban bayramı günü Sivas'ta Ece Mahallesi'nde tevellüd etmişlerdir.

²⁸ Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsia

Mekteb-i İbtidai'de bir miktar ders gördükten sonra Sivas Rüşdiye-i Mülkiyesine girip şahadetname almışlar ve müteakiben medreseye devama başlamışlardır. Fitraten bir zekâ-yı harikulâdeye malik ve tarik-i feyz-refik-i sa'y u ikdama salık buldukları cihetle üç dört sene zarfında Arabî ve Fârisî lisanlarını tekellüm edebilecek mertebede ibraz-ı asâr-ı zeka ve isti'dad eylemişlerdir.

Binikiyüzalü senesi Dersaadet'e gelerek Mayısın beşinci günü Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'ye dahil oldular. Yedi sene devam eden müddet-i tahsilinde her sene gayet parlak imtihanlar vermiş ve akranına reşk-âver olmuştur. Doksanüç senesine kadar Mekteb-i Tıbbiye'de tahsili mukarrer olan ulûm-i tabî'îye ve tıbbiyye-i bi'ikmal yüz başlıkla da doktor ünvanının ihraz etmişler ve heman o sene Rus muharebesi esnasında Erzurum'a gönderilmişlerdir.

Muharebenin hitamından sonra da dördüncü orduda kalıp otuz sene kemal-i ikdam ve hazakatle asker kardaşlarına müdâvât ve muavenetlerde bulunmuşlar ve mensub oldukları tabur ve alaylarıyla beraber o havalinin [19] berf u burûdeti tafsilden azade olan dağlarından bin türlü mezâhim-i askeriyeyi ihtikar eylemişlerdir.

Hilkaten mehâsin-i ulviye-i hürriyeti mukaddir bir vatanperver-i muktedir olduğu cihetle tababet-i askeriyemiz üzerinde icra-yı ahkâm eden meş'um istibdadın daimâ hilaf-gîri bulunuyorlardı. Mecâlis-i sihiyenin bir bezm-i baziçe ve durûğ olduğunu söylemekten, yazmaktan çekinmezlerdi. Fikr-i ahraranelerini işgal eden hayal-i müessirin her zaman nâşir-i bi-pervâsı olmakla iftihar ederlerdi. O hayali hakikaten inkılabı en büyük arzularından bulunuyordu. İşte ona da muvaffak oldular. Şimdi millet o muvaffakiyetin netayic-i ulviyesini kendileriyle rûfekâ-yı zevîl-ihtiramlarından bekliyor.

Tebâbet-i askeriyeye üzerindeki müessirât-ı müstebideden münfailen milletin âtisini daha şugûlsüzce düşünebilmek üzere binüçyüzyirmüki senesi tekaüdlerini istida ettiler.

O esnada devren Sivas cihetlerinde bulunan müfettiş müteveffa Şakir Paşa'nın inhâsıyla kaimmakamlık rütbesine irtifa etmişler idiyse de icra-yı tekaüdlere talebinde ısrar eylediler. Maa't-teessüf Sadeddin Paşa'nın ma'hud nizamname-i muharreri mantukunca maa't-tahsil kırkbeş seneye karîb bir mesainin mükafatı altıyüzon sekiz kuruştan ibaret kalmış idi.

Müşarünileyhin elsine-i erbaaya vukufu, hazakat-i müsellemelerine inzımm [20] eden hüsn-i ahlak ve şöhrat şâyiaları hiçbir vakit kendilerini istiğna-yı maddî

ve maneviden ayırmamış ve her nerede bulunurlarsa vatandaşlarından gördükleri rağbet ve hürmet nisbetinde ebna-yı cinslerinin muavenetlerine şitâbân olmuşlardır.

“İnşaallah millete hidemât-ı nafiada bulunur da kesb-i fahr eylerim” temenniyât-ı halisaneleri, hürriyet-i vicdaniyelerinin âtiye raci’ kuvve-i satî’asımı izhara kâfidir. [21]

Tokat Mebusu Hafız Mustafa Sabri Efendi Hazretleri²⁹

Efendim,

Hasılâtını asâkir-i Osmaniyeye alınacak hediye-i şitaiyeye sarf etmek üzere terâcim-i ahvâl-i mebusânı cem’ ve neşr etmek arzusunda olduğunuzdan bahisle tarafıma mürsel varaka üzerine tercüme-i halimi bervech-i zir tahrir ediyorum.

Pederimin ismi Ahmed’dir. Binikiyüzdoksanaltı senesi Rebiülevvelinin onikinci günü Tokat’ta tevellüd etmişim. Maskat-ı re’simde gördüğüm tahsil-i ibtidâi meyânında bilhassa hıfz-ı Kur’an-ı Kerim’e muvaffak olduktan sonra medarisde tedrisi mutad olan ulûm-i âliye ve aliyeyi tahsile hasr-ı evkât ederek bir müddet memleketimde, bilahare Kayseri’de, daha sonra İstanbul’da bu maksadı takip eyledim.

Kayseri’de meşahir-i ulemâdan merhum Emin Efendi ile İstanbul’da sabık ders vekili Ahmed Asım Efendi’den³⁰ icazetnameler aldım. Şeyhülislam-ı sabık Bodrumî Ömer Efendi zamanında açılan ruûs imtihanında birinci sınıf meyânında ibraz-ı ehliyet ederek yirmi iki yaşında olduğum halde Fatih Cami-i Şerif’inde tedris-i ulûma başladım. Onüç sene devam eden müddet-i tedrisiyemin nihayetinde ikmal-i nüsah [22] eden elliyi müteceviz talebe-i ulûma icazet verdim.

Üçyüzondörtte huzur-i hümayun dersine muhatablıkla dahil olarak üçüncü senenin dersinde kitabî-i şehriyârî ‘idâdına idhal edildim. Dokuz on sene kadar muayyen günlerde Mabeyn’in kaldırımlarını çiğnedim. Oraca ihraz ettiğim ehemmiyetin derecesini şundan anlamalı ki o kadar müddet devam eden memuriyetimde kapıcılar şahsımı tanımaya ve memuriyetimi hatırlarında tutmaya muvaffak olmamışlardır. Daima saraya girerken “Hoca efendi isminiz nedir? Kimi görmeye gidiyorsunuz?” sualini îrada lüzum görmüşlerdir.

²⁹ Üstad-ı muhteremin tezkire-i mersûleleri aynen derc olunmuştur.

³⁰ Bu zat bilahare kaimpedirim olmuştur.

On sene evvel Mabeyn'e dahil olduğum zaman rütbem, rüteb-i ilmiyenin en küçüğü olan müderrislik derecesinde bulunuyordu. Lehül-hamd bugün yine öyledir.

Nişanlarım gelince: Huzur dersine dahil olduğum sene alelusul verilen dördüncü Osmanî ve Mecidî nişanları ile icazet verirken yine alelusul alınan altın liyakat madalyasından ibarettir. Evvelden haiz olduğum dördüncü Osmanî nişanından bir kat'a da esna-yı icazette verilmiş ve bu suretle aynı derece ve cinsten olmak üzere ta'ddüd ve tekerrür eden nişanlarımın üçüncü[sünü] Osmanîye tahvilini talep etmeğimi tavsiye edenler bulunmuş ise de fitrî bir ilişkisizlikle meseleye ehemmiyet vermemişdim. Arabî, Türki gayrimatbu âsârım vardır.

Fi 14 Kanun-i Evvel 1324 [27 Aralık 1908]

Tokat Mebusu Mustafa Sabri [23]

Müşarünileyh hazretlerinin kudret-i alimane ve kuvve-i tahrîrâneleri Beyanül-Hakk'da hak gibi mütezahir ve müncelidir. Efkâr-ı ahraraneleri bâlâda beyan buyurdıkları mücanebet-i hulkiye ve azâdeğî-i fitriyeleriyle müstedeldir. Feyz-i irfanları istikbal-i milletin kâfili bulunan zevat-ı ilmiyedendirler. [24]

Preveze Mebusu Azmi Beyefendi Hazretleri

Müşarünileyhin pederleri Ömer Şevki Paşa merhum Narda eşrafındandır. Binikiyüzdoksan dört senesi ictima eden Meclis-i Mebusan'da Kosova mebusu olarak bulunmuşlardı. Merhum-ı müşarünileyh binüçyüzoniki sene-i maliyesi evasıtında Kastamonu'ya nefy edildiler. Hakîr bir sene daha evvel sürülmüşüm. Kendilerine hoş yahud nâhoş amedi resmini ifa için görüştüğümde teselliyet-âimiz birkaç söz söylemek istedim. Teessürlerini tahrik etmiş oldum. Nur gibi beyaz sakallarının üzerine dökülüveren damlaları görünce son derece bir rikkatle sözü değiştirmeye mecbur olmuşum. Bilahare Sinop mutasarrıflığına tayin olunmuşlardı (rahmetullahi aleyh).

Azmi Beyefendi Hazretlerinin isimleri Mustafa'dır. Binikiyüzyetmiş sene-i maliyesinde Dersaadet'te tevellüd etmişlerdir. Terceme-i hal-i âlilerini kendi kalemleriyle şöylece tahkiye buyuruyorlar:

“Tahsil-i ibtidaiyi mekâtib-i mahsusunda ve hususi bir surette hane-i pederde gördüm. Priştine Mekteb-i Rüşdiye'sinden aliyüülâ derecede şehadetname aldım. Mekteb-i Sultanî'de üçüncü sınıfa kadar bulundum. Binikiyüzdoksanbeşte Mekteb-i Mülkiye'ye duhül ile binikiyüzdoksan dokuzda aliyüülâ derecede “mülâzemet ruusu” ve “ulûm-i siyasiye şehadetnamesi” ile mezun oldum. [25]

99 Ağustosunun onbeşinde mülazemeten Maarif Nezareti Mekatib-i Rüşdiye idaresine devama başladım. Sene-i mezkure Eylül'ünde dörtyüz kuruş maaşla Mekteb-i Sultanî Lisan-i Osmanî muallimliğine ve 1300 senesi Mayıs ibtidasında zamîmeten 500 kuruşla Darümuallimîn Coğrafya muallimliğine tayin olundum.

1300 senesi Haziran'ının altıncı günü 1000 kuruşla Ticaret Nezareti'nde tercüme-i funûn kalemine nasb olundum. Binüçyüziki Kânun-i Evvel'in otuzbirinci günü bu kalem lağv edilmekle üçyüzüç senesi Teşrin-i Sânisî ibtidasından itibaren maaşım binikiyüz kuruşa iblağ olundu. Sene-i mezkûre Şubatunun onikisinde ikibin kuruşla Mekâtib-i İbtidaiye ve üçyüzdokuz Şubatı ibtidasından Mekatib-i Rüşdiye müdiriyetlerine tayin olundum.

1310 senesi Kânun-i Sânisinde 300 kuruşla Ticaret Mektebi Coğrafya muallimliği ilave edildi. Bu maaş 1311 senesi Ağustosunun onbeşinden itibaren 600 kuruşa iblağ ve 1313 senesindeki te'cilât hasebiyle 540 kuruşa tenzil edildi. Üçyüzoniki senesi Eylül'ü ibtidasında 2500 kuruş maaşla Mekâtib-i İdadiye İdaresi müdiriyetine terfi edildim. Bu maaş 1313'te hasbe't-te'cilât 2250 kuruşa tenzil etti. Binüçyüzdokuz senesi Haziranında ilave-i memuriyet olarak Maarif Nezareti namına Ziraat Bankası Meslis-i İdare azalığına tayin olundum. [26]

1313 senesi Temmuzunda gece yarısı ma'a-aile ikamet eylediğim hane bir cemm-i ğafir tarafından basılmak istenilmiş ise de karanlıkta kim olduklarını tanımadığım ve bir emir ibraz edemeyen adamlara sabaha kadar kapıyı açmadım. Gece hanemi kuşatmış olanların bir çok polis ve komiser efradı olduklarını sabahleyin görerek kapıyı açtım. Ne istediklerini sordum. Hanemi taharriye geldiklerini söylediler. Bu misilli memurların girdikleri hanelere evrâk-ı muzır-ı atarak badehu bulmak suretiyle ibraz-ı hüner ü marifet ve izhar-ı sadakat eylediklerini işittiğim için haneme girmezden evvel üstlerini başlarını aramaktaki mecburiyetimi anlattım. Zarurî muvafakat ve her tarafı aramak sureti ile ifâ-yı vazife-i sadakat ettiler. Kendilerince mechul Fransızca ve fen kitaplarıyla mektepteki not ve yazı defterlerini ve bazı resimleri aldılar. Torbalara doldurdular. Mühürlettiler. Beraberce Bâb-ı Zabtiye'ye gittik. Bir iki saat intizar odasında yalnızca bekledikten sonra Zabtiye Nazırı Şefik Paşa'nın yanına götürüldüm. Sakallı Mehmed Paşa da orada idi. Kapıyı açmadığının esbabını sordular. Cevaplarını aldılar. İsticvab tabii tahrîri idi.

Merkez komiserliği odasında sefilâne bir iki saat bekledikten sonra Taşkılla'ya götürüldüm. Orada Reşid Paşa tarafından isticvâb olundum. Muhakkak olarak tahliye olunacağım tebşiriyle bir kaımmakam beyin odasına misafir edildim. Ertesi günü [27] heyet-i isticvâbiyece tekrar istintakım icra olundu. Ve "afv"ım arz edildiğinden derhal çıkmak ihtimalim olduğu tekrar tebşir edildi. "Afv ile mahkum" ol-

mahyım ki Taşkışla'da üç gün ikametten sonra tahliye olunacak iken Bâb-ı Zabtiye'ye iade olundum. Bâb-ı Zabtiye'de bulunduğum müddet zarfında polis heyetince iki defa isticvab olundum. Hep "tebşîr" olunuyordum. Hep bugün yarın çıkıyordum. Bâb-ı Zabtiye'de tercüman beyin odasına misafir edildim. Burada üç aylık hayatımı imate eyledim. Oda kapılarında bi'l-münâvebe polis efendilerle zabtiyeler bekliyordu. İhtilâttan memnu' idim. Beni görmeğe gelen biraderlerimle uzaktan temas ediyor, teati-i müjde-i afiyet eyliyorduk.

Gazete okumağa nasılsa müsaade olunmuştu. Oturduğum, yattığım o küçücük odanın tathîr ve tanzifi bizzat bana ait idi. Hariçten yemek getirmekliğime de yine her nasılsa müsaade edildiğinden lokantadan yemek geliyordu. Her gün ailemin akrabamın afiyetleriyle mübeşşer olduğum vesâit bana üç ay sonra Konya'ya nefy olunacağımı, orda Maarif Müdürlüğü'ne tayin edildiğimi bildiriyordu. Nihayet İstanbul'dan yevm-i mufarakat geldi. Hayat-ı sa'iyânemden üç mahı gasb eden hücre-i sefilâneme veda' ederek Bâb-ı Zabtiye'den polis refakatiyle çıktım. Haneme uğratılmadan nefy ve tağrib olunuyordum. [28] Haydarpaşa İstasyonu'nda yine nasılsa akrabamla veda edebilerik polis refakatiyle "memuriyetime" gidiyordum. Hanesine uğratılmadan paltosuz bir redingotla eşyasız, uşaksız Kastamonu'ya nefy olunan pederimden bir sene sonra ben de Konya'ya Maarif Müdüriyeti'ne 1313 senesi Eylülün yirmidokuzunda mahfuzen i'zam olunuyordum.

Müdüriyet maaşım 1800 kuruş idi. Konya İdadisi'nde 31 kuruşluk Kitabet-i Resmiye muallimlikleri de ilave edilmişti. Müdüriyet maaşıma 1314 Haziranında ve 1315 Martında ikiyüzelli kuruş daha ilave edildi.

Konya Mekteb-i Sanayi Komisyonu riyasetinden dolayı Matbaa-i Vilayet hasılatından Meclis-i İdare kararıyla 1316 Nisanında 300 kuruş tahsis edildi. Mekteb-i İdadî Ziraat Şubesi Coğrafya-yı Ziraî muallimliği de seksen kuruş maaşla 1318 Teşrin-i Evvelinde ilave edildi.

1316 Ağustosunda 900 kuruş humus maaşla Niğde mutasarrıflığı vekaletine tayin olundum. Kânun-i Evvelde halefim geldi. İnfikâk ettim. Vilayet Meclis-i İdare-si'nin yedimde mahfuz mazbatasında Niğde mutasarrıflığı vekâletinde "ifa-yı hüsn-i hidmet ve ibraz-ı meâsir-i kâr-güzârî ve memduhiyet eylediğim" takdiren tasdik olunmuştur. [29]

Konya'da ilk defa olarak 30 Nisan 1317 tarihinde küşad olunan halı ve kilim sergisi komisyonu riyasetinde fahriyyen bulundum. Mahfuz olan Meclis-i İdare-i Vilayet mazbatasının bir fıkrasından "gerek serginin emr-i küşâdı ve küşadından sonra temin-i hüsn-i intizamından, gerek tevdi olunan eşyanın hüsn-i muhafazası ve

nukûdunun telef ü sarftan vikâyesiyle masarîfin taklilinde ifâ-yı hüsn-i hizmet ve ibrâz-ı âsâr-ı himmet eylediğim” tasdik olunmuştur.

Altıbuçuk sene kadar Konya’da bulundum. Bu müddet zarfında dahil-i vilayette mekâtibin tezyid u ıslahına bilâ-ye’s u fütur son derece bir faaliyetle ve kemal-i ciddiyetle çalıştığımı ve lehü’l-hamd muvaffak da olduğumu kemal-i fahr ile arz edebilirim. Yedimde mahfuz evrak da bu ifademi mücyid ve musaddıktır. Ahval-i sıhhiyemin gösterdiği lüzum üzerine lede’l-müraca’a Hüdavendigâr Maarif Müdü-rüyle 13 Kânun-i Evvel 1319’da becayiş-i memuriyet eyledik. Aleyhimde verilen jurnaller üzerine Bursa’ya muvasalatımın üçüncü günü tekrar Konya’ya avdetim emri verildi. Musırrâne müracaat ve istirhâmâtta bulundum. İzmir ile Bursa’dan maada diğere bir vilayete i’zam ve tayinim emr olundu. Müracaatımı te’kid ve ısrar eyledim. Ankara’ya tayinim münasip görüldü. Oraya da gitmeyerek Bursa’da istirdâd-ı meşrutiyet [ve] hürriyet zamanına kadar dört buçuk sene bulundum. Bursa’da bulunduğum müddet zarfında “terakki-i maarif **[30]** uğrunda ciddi ve semeredar hidemât-ı ber-güzide ifâsına muvaffak olduğum” ve “Bursa’da küşad olunan serginin tertib ve tanzimine ve müddet-i devamı zarfında dahi inzibat ve idaresince ibraz-ı meâsir-i rüyet u hasafet ve ifâ-yı hüsn-i hizmet eylediğim” yedimde mevcut Meclis-i İdare mazbatalarıyla musaddaktır.

1322 Teşrin-i Evvelinden Kânun-i Sânisine kadar zamîmeten memuriyet olarak Karahisar-ı Sahip mutasarrıf vekâletinde dahi 900 kuruş maaşla bulunarak Vilayet Meclis-i İdare “muamelât-ı livâyı mecrâ-yı salim ve nizamîsine irca’ ile hidemât-ı hasene ibrazına muvaffakiyetim” tasdik olunmuştur. Müdüriyet maaşım 7 Temmuz 1321’de üçbin kuruşa iblağ olundu.

Kânun-i Esasî’nin ilanından sonra İstanbul’a gelerek dörtbinbeşyüz kuruş maaşla Mekteb-i Sultânî müdüriyetine tayin olundum. Muahharen Preveze Livası mebusluğuna intihap olunmaktığım münasebetiyle Meclis-i Mebusan’ın yevm-i küşadı olan 4 Kanun-ı Evvel 1324 tarihinde Kanun-i Esasî ahkâmına tevfikân mekteb-i mezbur müdüriyetinden istifa eyledim.

Yirmibeş senelik memuriyetim zamanında mesai-i maruzama mükafaten tedrici olarak sâlise, sâniye, ûlâ sanîsi ve ûlâ rütbeleri ve üçüncü ve ikinci Osmanî ve ikinci Mecidî nişanlarıyla altın ve gümüş Hicaz Demiryolu madalyaları verildi. Fransa hükümetinden **[31]** “officier de l’instruction publique” nişanı ita olunmuştur. Bervech-i bâlâ keyfi olarak habs ü nefy olundum ise de lehülhamd taht-ı muhakemeye alınmadım. Mahkum olmadım. İştin dahi el çektilim.”

Müşarünileyh hazretlerinin iktidâr-ı ilmî ve fennîleri cümlece müsellemdir. Fazl u kıyasatları cihetiyle her türlü telakkiyâtta azade buldukları halde pederleri

merhum-ı müşarünileyhten irsen ve devr-i menhustan zulmen bir ders-i hamiyet almışlardır ki teali-i mülk ü millete hizmetleri[ni] her vakit temine kâfildir.

Bu müsveddedâtın dizilip tab' olunduğu gün Hüdavendigâr Valiliği'ne tayin olunmuşlardır. Tebrik ve muvaffakiyetlerini temenni ederiz. [32]

Mamuretülaziz Mebusu Asım Bey Efendi Hazretleri

Binikiyüzeşendokuz sene-i maliyesinde Mamuretülaziz Vilayeti muzafâtından Harput kasabasında tevellüd etmiş bulunan müşarünileyh hazretlerinin şöhretleri Çötelizade ve peder-i muhteremlerinin isimleri Hacı Mustafa Bey'dir.

Kasaba-i mezburede Mekteb-i Rüşdiye derslerini bilikmal şhadetname ahzından sonra hususi muallimlerden bi't-tedris iktisab-ı ilm ü hüner eylemiş ve tezyin-i zât u sıfat etmişlerdir.

Geçen üçyüzsekiz üçyüzdokuz senelerinde ehliyet-i musaddakalarına mebnî Duyun-i Umumiye Mektubî ve Kontrol Kalemlerinde bir müddet ifâ-yı kitabet ettikten sonra mesâlih-i zatiyeleri ilcâsıyla bi'l-ihiyar memuriyetlerinden infikâk ederek Mamuretülaziz'e azimet buyurmuşlardı.

Liyakat-ı müsellemleri hasebiyle orada Evkâf ve Meclis-i Maarif komisyonlarında bi'l-istihdam ibrâz-ı âsâr-ı hamiyet ettikleri gibi intihab-ı ahali ile ve sırasıyla Meclis-i Beledî, Meclis-i İdare-i Vilayet azalıklarına ve en sonra merkez-i vilayet Mahkeme-i İstinafiye azalığına tayin olunup rüyet-i hasene, mesai-i müstahseneleri görülmüş ve İstinaf azalığında iken memleketçe müsellemler olan fart-ı hamiyet ve liyakatlerinden dolayı Meclis-i Âli-i Mebusân azalığına intihab olunmuştur. [33]

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, “Ahmed Mahir Efendi'nin İstanbul Hayatı, Verdiği İcâzetler ve Üç Eseri ile Elyazısı Hâtratu Üzerine Notlar”, *Kültürümüzden Esinler*, Akademi Kitabevi, İzmir 1997.
- Ağlarıcı, Safa, *Ağlarıcı(ca)zade Ispartalı Hakkı (Isparta 1867- 5 Şubat İstanbul 1923): Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaşamış, Düşünleri ve Savaşımıyla Zamanın Aşmasına Karşın Gizli Kalmış Bir Türk Aydını: Yazıda, Dilde, Eğitimde, Siyasette Reformcu Bir Kişilik*, Göltaş Kültür Dizisi, Isparta, t.y.
- Ahmad, Feroz - A. Dankwart Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, (1976), ss. 245-284.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.
- Aslaner, Serhat, “Taşrada Jön Türklük yahut Meşrutiyet Fikrinin Konya'ya İntikali”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 25, (2008), ss. 75-99.
- Aslanoğlu, İbrahim, *Sivas Meşhurları*, 2 c., Sivas Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Sivas 2006.
- Atalay, Ahmet, *Milli Mücadelede Konya Kuwâ-yı Milliyecileri*, c. 1, Konya: Damla Ofset, Konya 1997.
- Avcı, Cemal, *III. Dönem TBMM'nin Yapısı ve Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- Babacan, Hasan – Servet, Avşar, “İkinci Meşrutiyet Seçimlerinde Bir Mebus Portresi: Böcüzâde Süleyman Sami ve Seçim Beyannamesi”, *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, haz. Zekeriya Kurşun - Cemil Öztürk - Yasemin Tümer Erdem - Arzu M. Nurdoğan, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- Başer, Tayyip, *Karatekin Uluları*, Ankara: Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1966.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, I/1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1940.
- Beysanoğlu, Şevket, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği, İstanbul 1957.
- Böcüzâde, Süleyman Sami, *Üç Devirde Gördüklerim*, haz. Hasan Babacan - Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Böcüzade, Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, haz. Suat Seren, Serenler Matbaası, İstanbul 1983.

- Çakan, Işıl, “2. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Yapısal-İşlevsel Analizi”, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1998.
- Çankaya, Ali, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. 3, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.
- Demir, Fevzi, “Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- Demirağ, Banu, *Manolya Ağacının Kökleri: Dün Bursa*, yy. İstanbul 2000.
- Demirci, Aliyar, *II. Meşrutiyette Ayan Meclisi 1908-1912*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Demircioğlu, M. Ziyaeddin, *Kastamonu’da Meşrutiyet Nasıl İlan Olundu*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1961.
- Demircioğlu, Aziz, *100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim Kündür: 1872-1972*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1980.
- Demirel, Ahmet, *İlk Meclis’in Vekilleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Devereux, Robert, *The First Ottoman Constitutional Period*, The Johns Hopkins University, Baltimore 1963.
- Eldem, Edhem, “Oliver Bouquet’nin Kitabı Vesilesiyle Padişahın Paşaları ve Protopografya Hakkında”, *Toplumsal Tarih*, 190 (2009), ss. 44-48.
- Eruz (Esen), Sakine, *Kastamonulu Olmayı Ayrıcalık Sayan Bir Sülalenin 17. Yüzyıldan Günümüze Gelen Öyküsü*, yy. 2003. [Eserin fotokopi nüshası 171131 demirbaş numarasıyla İSAM’da bulunmaktadır.]
- Güneş, İhsan, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Toplanması ve Nitelikleri”, *Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1998.
- Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- Hanioğlu, Şükrü, “Osmanlı İmparatorluğunda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Meclisleri”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, 4, (1989), ss. 61-78.
- Kafadar, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, Ankara 2008.
- Kendirci, Hasan, *Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Kopuş ve Süreklilikler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- Koçer, Mehmet Zeki, *Kayseri Uleması*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1972; Uluçay Çağatay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa Lisesi Yayınları, Manisa 1946.

- Meeker, Michale, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus: Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, çev. Tutku Vardarlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- Pakaln, M. Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008.
- Prator, Sabine, *Der arabische Faktor in der Jungtürkischen Politik: Eine Studie Zum Osmanischen Parlament der II. Konstitution (1908-1918)*, Klaus Schwarz, Almanya 1993.
- Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, 2 c., Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, İstanbul 1959.
- Tokat, Ömer, "IX. Dönem TBMM Çorum Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri", yüksek lisans tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Uluçay, Çağatay; *Manisa Ünlüleri*, Manisa Lisesi Yayınları, Manisa 1946.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Karesi Meşahiri*, Karesi Vilayet Matbaası, Balıkesir 1339-1341.
- Zürcher, Erik Jan, "Jön Türkler: Sınır Bölgesinin Çocukları", *Savaş Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, "Yıkımın ve Yenilenmenin Mimarları: Kemalist Jenerasyona ve Jön Türklerle Dair Bir Grup Biyografisi Denemesi", *Mete Tunçay'a Armağan*, haz. Mehmet Ö. Alkan - Tanıl Bora - Murat Koraltürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, ss. 539-571.
- _____, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.
- The First Ottoman Experiment in Democracy*, haz. Cristoph Herzog - Malik Sharif, Ergon, Würzburg 2010.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, haz. Mustafa N. Ünver, c. 1, TBMM Matbaası, Ankara 1982.
- "Ahmed Mahir Efendi Hazretleri", *Köröglü*, (Kastamonu), sy. 92, 2 Eylül 1326, ss. 1-2.

